

պարզ «ի», եւ աւելի եւս չա՛ն յետնագոյն հնչման համեմատ «կե», Կրնայինք շատ նման օրինակներ ալ յառաջ բերել: Յիշեցինք որ նաեւ յունարէն բառերու ձեւը տեղ տեղ անտարբեր է, գոնե՛ որ լիովին համեմատ գրուորին: Բայց այս ամէնը շատ պէտք չէ որ զարմացնէ զեզը: Օտարականէ՛ բանք՝ վաճառականէ մ'որ յունարէն կ'ուզէ սորվիլ, չի կրնար բանասիրական ճշգրտութիւն պահանջուիլ. այսպիսին այն կը գրէ՛ ինչ որ կը լսէ՛ ըստ տեղւոյն գաւառականն, յաճախ ալ անճիշդ: Զարմանք չէ որ այսպիսի հայ մը՝ օրինակի համար՝ ժըռքստիշ հարաւ «Թարապուստիս», գրէր: Բաց ստոի ինչեր յերեւան չեղան՝ նոյն իսկ Յունացմէ գրուած յունական պապիրոսներու հրատարակութեամբ, որոնցմէ շատ բան լոյս հանեց Վեսսելի գիտնականն՝ Վիեննայի վերսլիշեալ հաւաքմանէն. ինչ շեղումներ ուղղագրութեան, հնչման տարբերութիւններ (երկրաբառաց պարզերու հետ շփոթութիւն եւն) եւ գաւառական սեպհակաւնութիւնք՝ այլովքն հանդերձ: Ուստի կը ծայրայն որ հայերէն հատուկօրոյս լիովին հրատարակուի եւ յունարէն մասնագէտներէն ուսումնասիրուի:

Ըստ կողմանէ նշանուոր յիշատակարանս ձեռքէ թողու առնել՝ չենք կրնար շարժանել ջերմ փափաք մը՝ նման յիշատակարանաց հետախույզ ըլլալու եւ յերեւան հանելով՝ ինչ որ ժամանակէ ժամիկը խնայած են թերեւս՝

1 Սելւշտ այլեւայլ նշանաւոր անձանց եւ մատենագրաց խօսիչ գրութիւնէ կամ գտնէ տարտորութիւնք, փոքր յիշատակարաններն եւս ալ թանկագին են դրուածքն: Բնական համար: Այս կողմի շատ բան ունիք եւ բաւական ալ ծածօթացած, բայց ա՛մեն այն ժամանակներէն, որոնցմէ արդէն ա՛մեն կողքի մեծագործերու բազմութիւն մը կայ, քիչ՝ գրեթէ ոչինչ՝ ծածօթացած այն կանխագիտի գործերն, որոնց աւելի պէտք ունեինք: — Եւ ինչոք այնտառութիւն չէր ըլլար, Նշանաւոր անձանց իսկապէս դրուածքն հաւաքում մ'ընէ՛ ճշգրտագրականութիւն: Է. Սելւշտի ծածօթացածքներն յիշեց մէկ քանիք: Բաւարգրի գեղեցիկագոյն օրինակներն են Յովհաննու Սրբաբարոյ դրուածքն անձանքի կանոնադրութեամբ եւ մարտիկութեամբ. (ՆՁԳ. «Սրբաւանդ 145, 291, 298, 424») Վայելու ըստըզի կը ներկայացնեն նաեւ Ն. Լամբրոսոյ իտալիէ դրուածքն (ՆՁԳ. անգ. 87, 88, 112): Երկուքն ճիշդագործ եւ բաւարգր-ըզգործ յատկաւ թիւն ունի իւր յիշատակարանն՝ Վասիլանի Թ. 859 յունարէն ձեռագրան վերջը (ՆՁԳ. անգ. 92): Գաճանակակից գործերի Յուստորգոյ իտալիէի Սնցման բաւարգր եւ բաւական անձաբո ձեւերով. (ՆՁԳ. «Սրբաւանդ», 167: Մտաւոր բաւարգր են նաեւ իտալիցի Նոյսիոյ Նշեցւոյ (ՆՁԳ. «Սրբաւանդ», 132), Գր. թիւակար (ՆՁԳ. անգ. 219, 238—239), Թովմայի Միծնոյեղու (ՆՁԳ. անգ. 240) եւ ուրիշներու, այսպէս Յովհաննու Սարգի վարդապետի, Վաշի Սեփեալի եւն. (հմտ. Թ. «Յուսկոյն» էջ 754, 764 եւ ն.)

«Վաշի լոյս», ստիպուած ենք միշտ գոչել ոչ միայն գրչութեան, այլ նաեւ ընդհանրապէս հայ մատենագրութեան պատմութեան համար եւ—Թ. դարերու մասին առհասարակ, թէեւ քիչ լուսոյ կարօտ չենք նաեւ միւս ժամանակաց նկատմամբ ալ: Վաշագրութիւն եւ ենթագրութիւնք, ստորեւ են ընդհանրապէս այն հիմունքն, որոնց վրայ յեցած է ցայժմ՝ Հայոց մատենագրութեան եւ ազգին զատմութիւնն այս ժամանակաց, ի մասնաւորի եւ—Թ. դարերուն. իսկ թէ ինչ էին բուն իրողութիւնքն՝ տակաւին անծագոյն նստամբ կը ձեռն հետազոտելի:

(Հորոն-Կիւն)

Հ. 8. 8.

ՄԱՅՆՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՓՈՒՆՈՍՈՐ ԲԻՆԶՄԵԿՈՍԻ ԵՒ ԻՐ ԳՆԵՄՈՒԹԱՆ
ԽՐԴԳՈՒԹԱՆ

(Հորոն-Կիւն)

Ներսէս Մեծի առ Հռոմեացիս պատգամաւորներու, արքայորդներու եւայլն (Փաւստ. Գ, Ե—Ժ) մասին խօսելուց առաջ՝ յառաջ բերենք մի բանի ժամանակագրական կէտեր, որոնց հետ արդէն ծանօթացել ենք եւ շուտով ստիպուած պէտք է լինել շոյափելու:

Արդ ինչպէս տեսանք, Արշակ Թագաւորի ամուսնութիւնը Ողիմպիա օրիորդի հետ տեղի ունեցաւ 360 թուականին, Հայ—պարսկական պատերազմը տեւեց 363—367 կամ 68 թուականը, եւ Ներսէս Մեծը թունաւորեցաւ ոչ ուշ քան 374 թուականը: Եւ որովհետեւ Փաւստոսի պատմութիւնից երեւում է, որ Գննիկ սպանութիւնն եւ Փաւստանի մի յափշտակութիւնն Արշակի ձեռքով, ինչպէս եւ վերջինիս ամուսնութիւնը Ողիմպիայի հետ, տեղի ունեցան Ներսէս Մեծի Հայաստան վերադառնալուց՝ յետոյ (Փաւստոս, Գ, Ժ գ եւ Ժ ե.) պարզ է, որ Ներսէս Մեծի պատգամաւորութիւնն առ Յոյնս 360 թուականից առաջ է տեղի ունեցել, երբ

— Ստորագրութիւններն յիշե՛ք՝ Լեւոն արքային՝ բոլորքով (ՆՁԳ. «Սրբաւանդ 388, նորին՝ էջ 435 եւ 438 տեղի անտարբեր ձեւերով), Նոյնուրեւ շինմայ (ՆՁԳ. անգ. 402) Յիշեցինք զատանգործ դաշնագրի ստորագրութիւնն՝ անուան գրեթէ. (ՆՁԳ. անգ. 210) Յիշեց վերջապէս Սմատայ Գուհաւասպի իտալիէ մը խնջ գրեթէ. (ՆՁԳ. անգ. 71) Թուց բազմութիւն ուրիշները:

Հռոմայեցեաց կայսրն որ հը թէ Վաղէսն (364—378), այլ Կոստանդիոսը (337—361): Այս բոլորից յետոյ անկայսրն է, թէ ինչ արժեք ունի Փաւստոսի պատմութիւնն, ըստ որում Ներսէս Մեծը պատգամաւորութեամբ առ Վաղէս, նորանից պարտուում: Գ տարի պարտաւոր մըլ մնում եւ ապա նորա մահից յետոյ Հայաստանն է վերադառնում: (Փաւստոս, Գ, ե—զ եւ ժգ): Սուս եւ շինծու առասպելներն են այս բոլորը, որի հետորդը նպաստէ է ունեցել Ներսէս Մեծ Հայրապետին Վաղէս արիանոս կայսրն յարուցած հալածանքներին մասնակից անելու եւ այսպէսով նորան եկեղեցու քաղ պաշտպան հանդիսացնելու: Այս մեղք տեսնում ենք հենց է. գլխից: Այստեղ պատմում է, որ Վաղէս հերետիկոս կայսրը Ներսէս Հայրապետին ստիպում է իւր միակ որդու համար, որը ծանր հիւանդ էր, աղօթք անել: Ներսէսը համաձայնուում է, այն պայմանով միայն, որ կայսրը թողնէ Արիոսի աղանդն եւ ուղղափառութեան դառնայ, միեւնոյն ժամանակ յայտնելով վճռականացնել, որ եթէ 15 օրուայ ընթացքում կայսրը ուղղափառութիւնը չընդունէ, նորա որդին կը մեռնի: Կայսրը ուղղափառութեան չէ դառնում եւ ըստ մարգարէութեան Մեծին Ներսիսի՝ ուղիղ 15 օրից յետոյ նորա միակ զաւակը մեռնում է: Վաղէս կայսրը սկզբում կամենում է Ներսիսին սպանել առ ի բայց յետոյ զիջանելով իւր մեծամեծներին յորդորանքներին, «հրաման ետ պարտել զերանելին Ներսէս, եւ տանել ընկնելու զնա ի կղզի մի ի ծովուն մեծի, յայնպիսի յանապատ տեղի՝ ուր ոչ մարդ կայցէ, եւ ոչ ջուր ըմպելոյ, եւ ոչ կերակուր, բայց ստոյ միայն անապատ իցէ, զի սուգամահ հաստակեացէ զնա», Փաւստոսի այս պատմութիւնը զարմանալի նմանութիւն ունի Բարսեղ Մեծի, Կեսարից Հայրապետի (370—379) մասին եղած մի աւանդութեան հետ: Ըստ այս աւանդութեան՝ Վաղէս կայսրը, երբ 372 թուին Կեսարիայում էր գտնուում, արիսական հագեցողականների դրդմամբ վճռում է Բարսեղին պարտել: Հենց Բարսեղը պարտ պէտք է գնար, երբ կայսրն միակ որդին Գալատեան անանիայ կերպով հիւանդանում է: Վերջինս դեռ եւս մկրտած չէր. եւ երբ կայսրը Բարսեղից պահանջում է, որ նա իւր մանկան համար աղօթէ, Բարսեղը համաձայնութեամբ է, միայն այն պայմանով, որ մանուկը ուղղափառ մկրտուի: Բարսեղը աղօթում է հիւանդ մանկան վերայ եւ վերջինս թեթեւութիւն է զգում իւր ցաւերից:

Բայց երբ թոյլ կայսրն արիսականներին լսելով, մանկանը արիսական է մկրտում, այն ժամանակ մանկան հիւանդութիւնը ծանրանում է եւ նա մեռնում է նոյն գիշերը: Կայսրը բարկանալով կրկին վճռում է Բարսեղին պարտել, բայց այս վճիռը մի կարծեցեալ հրաշքի շնորհիւ ի կատար չէ ածուում:

Արդ ինչպէս Մարքարոսն արգէնեկատած է, կասկած չէ կարող լինել, որ Բարսեղի այս պատմութիւնն է, որի մէջ Փաւստոսը շնչին փոփոխութիւններ անելով, վերագրում է Ներսիսին: Նոյնպէս հարկաւոր է նկատել, որ ինչպէս տեսանք, իսկ վերջինս արտ. գաւակ չունէր: Նոյնպէս եւ աղանու պատմութիւնը, որն ըստ Փաւստոսի (Գ, Գ) ձեռնագրութեան ժամանակ իջած պէտք է լինի Ներսէս Մեծի վերայ, վերջրած է Բարսեղ Մեծի մասին եղած զրոյցներից: Եւ առ հասարակ Փաւստոսի պատմութեան վերջիջեալ գլուխները վերաբերում են Վաղէս կայսրն հալածանքներին: Թեպէտ նորա ճշմարտութիւն եւս պարտականում են, սակայն որովհետեւ Փաւստոսն իւր պատմութեան այս մասի համար աղբիւր է ունեցել ըստ մեծի մասին ժողովրդական աւանդութիւնները, բազմաթիւ սխալներ եւս սպրդել են նորա պատմութեան մէջ: Եւ Փաւստոսը յայտնապէս ցոյց է տալիս, որ ինքն այստեղ ժողովրդական աւանդութիւնից է օգտուում: Ըստ ընդհոյ է նորա պատմութեան ժողովրդին, որի մէջ նա վերաբարդում է Վաղէս կայսրն մահաւան մասին եղած ժողովրդական աւանդութիւնը: «Ապա խնդիր հրամայելու առնել, ստում է Փաւստոսը, թագաւորն Վաղէս, զի տեսցեն Գացեն այդ մեղքը, որ կարող իցէ զնեւ գրով բանս դիմադարձութեան ընդ-

1 ՅՈՒՄՈՐՈՒՄ, Zur Kritik des Faustus von Byzanz, p. 221—222.

2 Օր. պատմեանն են Վաղէս կայսրն յարուցած արքայական հալածանքները Նիկիցցու գէմ, բազմաթիւ ճշմարտական հիւանդների պարտելը, Եւսերիոս Կեսարից Հայրապետի (382—370) նախածնէ գեմի Բարսեղն եւ այլն: Եւս Վաղէսի հալածանքների մասին Hergenröther Kirohengesch. I., 383—384, որ ի միջ այլն տասն է. «Ըստ կաթողիկէ եպիսկոպոսներ պարտուեցան, մանաւոր դատանդիոսի ժամանակ պաշտօնակի եղանակը: Նորից յայտնուեցան նահատակներ կաթողիկէ դատանդութեան համար... Մարգարէայում Վաղէսը հրամայեց ըստ կաթողիկէների Որոնտե զեմում ինչպէս եւ Մեկտիոս եպիսկոպոսին հալածել... 370 թուին բազմաթիւ թիւնն այն տարի ձանի մեծ էր, որ 80 կաթողիկէ եպիսկոպոսներ Նիկիայից» որոնք կայսրը ինքզին էլն ինչպէս վճռումը վարուեց, որոն համար մի հին նաւ տեսուեցան եւ այնտեղ կրակի մասնուեցան:

Վաղէս: Պատգամաւորութիւնը կայացաւ Արշակի թագաւորութեան սկզբներում¹: Արշակ թագաւորը, որ ինչպէս տեսանք (վերն էջ 195), կոստանդինոպոլսէ կայսրի օգնութեամբ գահէր բարձրացել, սորանով ցանկանում էր իւր երախտիքը արտայայտել Հռոմայեցւոց մէծ կայսերն եւ իւր հաւատարմի գանակցին: Միեւնոյն փառմանով՝ մեր կարծիքով՝ հակապատմական պէտք է համարել Ներսէս Մեծի պատրանքը, որ եթէ ցանկանաւք պատմական համարել, ստիպուած պէտք է լինենք ենթադրել, որ նորան արտորոյն եղել է կոստանդինոսը: կոստանդինոսը, որ Հայերի հետ տղգով էր վարուում եւ վերել Արշակ թագաւորի հետ տղգակցական կապով եւս կապուեցաւ (վերն էջ 84), չէր կարող Հայոց ազգի պատկառելի պատգամաւորին գաւառաբանական խնդրի համար արտորել, մանաւանդ որ յայտնի է, որ կոստանդինոս արիստոքրատներին պաշտպան հանդիսանալով հանդերձ, ազգափառներին Վաղէսի նման չէ հաշտեցել: Մենք միանգամայն միանում ենք Մարգարտի կարծիքին, ըստ որում՝ Ներսէս Մեծի արտորել մի անհաւանական ըզրոյն, որի գոյանալուն առիթ է եղել Ներսէս Մեծի գահից հեռանալն եւ երկարամեայ առանձնութիւնը²:

Սորանով ի հարկէ հերքուում է եւ փառատոսի այն աւանդութիւնը, թէ (Ե. Ժ) Արշակը լսելով Ներսէս Մեծի արտորանքը, Հռոմայեցւորից արտասպինի վրէժ է առնում: Նորա հրամանով Վասակ օպարապետը 260.000 զօրք ժողովելով, վեց տարի շարունակ Հռոմէական կայսրութեան սահմանները մինչեւ Անկիւրա քաղաքը աւերում եւ կողպում է, առանց որեւէ ընդդիմադրութեան հանդիպելու: Այս աւանդութեանը նոյնպիսի հաւատ ընծայելու է, որչափ եւ նորա միւս աւանդութիւններին (Գ. իւ — (խ) ի թ), ըստ որոյ Հայերը Պարսից 100 քաղաքաւոր զօրաբանակները 23 անգամ արի մատնելով, վերջ ի վերջոյ իրանք են քայքայուում եւ ուժապառ լինում: Ուր փառատոսը գրաւոր աղբիւրներ չունենալով, դիմում է ժողովրդական աւանդութիւններին, այսինքն նորա երեւակայութիւնն եւ ազգային անապօքութիւնն այլ եւս չարի ու սահման չէ նշանաւորում: Հաւանաբար Հայոց եւ Հռոմայեցւոց տէրութեան մէջ տեղի ունեցածն ինչ եւ ընդհար-

ման պատմութիւնն է՝ որ փառատոսը կցում է Ներսիսի արտորանայ պատմութեանն եւ ըստ իւր ճշշակի ծաղկեցնում է:

Վերջապէս աւելացնենք, որ “Հայոց Հերոգոսը”, ոչ միայն փառատոսի բոլոր մոլորութիւնները կրկնել է, այլ եւ իւր կողմից նոր մոլորութիւններ եւ առասպելներ է աւելացրել Ներսիսի արտորման պատմութեանը: Վաղէսը հրամայում է “աքսորել զմեծն Ներսէս, որդի զի անգամ իւր Եւրոպոս Կայսրի”, մատուցեալ ունեց առ նա ի հերձաւանոյն Արիոսի, ասնն. եթէ դաւանեա ընդ մեզ, թախէ գթեզ հայր մեր Մակեդոն: Որում ոչ հաւանեով՝ արտորեցաւ... Բայց զպապ յանձն առեալ հանդերձ ամենայն պատմադաւն³, թափեաց Մակեդոն (Խոր. Գ. 1): Այս կեղծիքը հնարելով խորեանցին կամենում է Ներսէս Մեծի հաւատքի հաստատութիւնն, իսկ Պապի եւ այլոց հաւատաւաճառութիւնը ցոյց տալ: Նոյնպէս խոր. (Գ. 19) պատմում է, որ Վաղէսի մահից⁴ յետոյ թեոդոս Մեծը (379—395) Ներսիսին արտորանից վերադարձնելով, “պահէ մեծաւ պատուով, մինչեւ ճշմարտութեանն ստուգեցաւ հաւատ, որ յաղագօս ամբարշտին Մակեդոնի հայհոյութեանն”, այսինքն մինչեւ 381 թուականը, երբ տեղի ունեցաւ երկրորդ “տիեզերական” ժողովը: Բայց այս բոլորը մեր խորեանցու երեւակայութեան ծնունդն է Ներսէս Մեծը, ինչպէս տեսանք, 374 թուին արդէն գերեզմանում էր եւ նորա անուրը երկրորդ “տիեզերական” ժողովը հարց ցուցակում չկայ էլ: Իսկ Սոկրատեսի եկեղեցական պատմութեան հայերէն թարգմանութեան մէջ գտնուած տեղեկութիւնը... եւ Ներսէս պարթեւ Հայոց Մեծաց, զոր Վաղէսի էր արտասահմանեալ, եւ թեոդոսի անեալ՝ ունի մեծարանքը, մինչեւ հաւատան ստուգեսցի ի ժողովն⁵, մի ընդմիջարկութիւն (interpolation) է հայ թարգմանչի կողմից, ինչպէս ար-

¹ Ի՞նչ են նշանակում այս անուկեալ խոսքերը, որոնց մասին խորեանցին ոչ մի բացատրութիւն չէ տալիս: — Այս խոսքերը մի ակնարկութիւն են ներկայացնում Վաղէսի մահուան մահաւան առասպելի մասին, (վերեւ, էջ. 332) որ խոր. Կիւրեք Գ. ի պատմութիւնից:

² խորեանցին մտածում է, որ (Գ. ի թ) Վաղէսը բաւը Հայոց պատմագիրներն արի է մատնել:

³ Վաղէս կայսրի մահուան աւանդութիւնը, թէ “հրկեզ եղեալ Ալեքսանդրոսի եւսայն, ինչպէս եւ թեոդոսի մտքին պատմանը, թէ “առ քաղեաց զմահաւան կոտորն, եւսայն խորեանցին վերցրել է Մաղազաւոր պատմութիւնից” (“Հանդէս”, 1894, Գեորգիաւ, եր. 61—62):

⁴ Ըստ Մարգարտի (Zur Krit. d. F. p. 223—224) 353 կամ 355 թուին:

⁵ Մարգարտի Zur Krit. d. Faust, p. 222.

Բազում անգամ ընդգրկանայր նմա (ինձ) Արշա-
կայ, եւ յանդիմանէր սուրբ խաղ եղիկորդոյ... Բա-
զում յոյժ առնէր «սահլիլ» Բայց իրեւ պաշտե-
ղաքատան, եւ պատէր թափէր շամնայի յաւան
եւ զնորամանա եւ քմաւան զննայի, եւ զկատառ ա-
մենայն մասանայն տայր բաշխել աղքատացն, երիւ-
յալում առար դեռնէր լեւել իմէն իբրեւ է հրահե-
կարաւ, եւ զաղակէլ օր ըստ օրէ մասակարորէր
աղքատացն, եւ յնմ արեւ արեւ լեւել մնէր:

Աւելորդ է ստել, որ խորենացին այստեղ
արտագրում է փաւստոսի պատմութիւնը: Նա
աւելացնում է նաեւ, որ խաղը «պննիլ եւ ձիա-
տէր» եւ նշել: Երբ գորա համար ժողովուրդը
նորան ծագում է, նա թողնում է իւր պերճա-
գոյն զգեստներն եւ իշով է շրջում:

Հետեւեալ գլխով (Գ. Ը) խորենացին
կամենում է ցոյց տալ Արշակ թագաւորի անա-
գորուտութիւնն եւ միեւնոյն ժամանակ անկարո-
ղութիւնը խաղին զսպելու: Այս գլուխն օտար
է փաւստոսի պատմութիւնից, որը սակայն նոյն-
պէս պատմում է, որ խաղը երկու զուարթ աւ-
նէր, որոնցից մինը ամուսնացած էր ոմն Ասրիկի
հետ:

Խոր. Գ. Ը-ի մասին՝ մասամբ արգէն
խօսել ենք (վերեւ, էջ 334 ծանօթ. 3): Այս
գլխում խորենացին մի համառօտ տեղեկութիւն
է տալիս երկրորդ «տիեզերական» ժողովի մասին,
հիմնուելով յոյն պատմագիրների վերայ: Բայց
ինչպէս տեսանք, խորենացու վկայութիւնն, ըստ
որում «ներսէս Մեծը երկրորդ «տիեզերական»
ժողովին մասնակցած պէտք է լինի, սուտ եւ
հնարովի է:

Խոր. (Գ. Ը) նորից խօսում է հայ-պարս-
կական պատերազմի մասին: Արդ, ինչպէս ար-
գէն նկատած ենք, խորենացին լաւ տեղեկակ
չլինելով՝ այս պատերազմի պատմութիւնը,
փաւստոսի ազգեցեալ թեան ներքոյ երանմանկար-
կութիւններ է անում այս պատերազմի մասին,
որոնք մեծ մասամբ սխալ եւ հակապատմական
են: Նա (Գ. Ը) ինչպէս տեսանք, համառօտե-
լով փաւստ. Բ (Գ. Թ) բաց է թողնում վերըի-
նիս պատմութիւնից Գ. Ի-ծա գլուխները,
իսկ վերոյիշեալ Ը-ը գլխում փոփոխում եւ հա-
մառօտում է փաւստոսի պատմութիւնն Արշակի
անձնատուր լինելու մասին. (փաւստ. Գ. Ծգ.)
— Ինչու մեր ծերունի պատմաբանը փաւստոսի
պատմութեան այս խաղը կտորը բաղորդին բաց
է թողնում: Մեր կարծիքով նախ խորենացին
աւերալական խցիկի անշարժութեանը ընտելա-
ցած լինելով, զուարճութիւն չէ զգացել
առանձին ծանուել վերոյիշեալ գլուխների
մասին, որոնք բացառապէս պատերազմների մա-

սին են ծանուում: Երկրորդ խորենացին անհաւա-
նական է գտել փաւստոսի պատմութեան վե-
րոյիշեալ գլուխները, ըստ որոնց հայերը 30
կամ 34 տարի շարունակ անարգել Պարսից
100 հազարաւոր զօրաբանակները խորտակելով,
վերջն իրանէն են քայքայուում, որոնք իսկապէս
անհաւանական են սխալներով լին. (վերեւ,
էջ 334.) Եւ երրորդ՝ խորենացին կամեցել է
լուութեան մատնել այս բոլոր պատերազմների
հերոսի՝ Վասակ Մամիկոնեանի՝ անունն եւ քա-
ղաքործութիւնները: Այս երեք կէտերը իրեւ
պատահաբանութիւն վերոյիշեալ խնդրի հա-
մար բաւական համարելով, անցնիք Արշակի
անձնատուր լինելու եւ ողբալի վախճանի պատ-
մութեանը:

Արշակի անձնատուր լինելը խորենացին
պատմում է, ընդհանրապէս ստելով, համա-
ձայն փաւստոսի: Ըստ փաւստոսի հայ նախարար-
ներն եւ մեծամեծները ձանձրացած եւ լքած
երկարամեայ քայքայիչ պատերազմներից, թող-
նում են իրանց Արշակ թագաւորին եւ հար-
կից ստիպուած ուզում են ծառայել Շապուհ
Պարսից թագաւորին: Այն ժամանակ Արշակն
անձնարացած անձնատուր է լինում Շապուհին,
«թէ կամաւ կամաւ» եւ թէ ոչ կամաւ», ձիշ-
նոյն պատմում է եւ խորենացին: Միայն նա
որովհետեւ հայ-պարսկական պատերազմի քայ-
քայիչ ընթացքի մասին ոչինչ չէ պատմում,
միամտաբար նախարարների ապստամբութեան
պատճառը նոցա անձնական անբաւականութիւն
է համարում Արշակից:

Իսկ Ալեանողան անունն, ինչպէս եւ Ար-
շակի բանակցութիւնները Ալեանողանի հետ՝
ծնունդ է մեր ծերունու երեւակայութեան: Այս
կեղծիքը խորենացին հնարեցելով, ուզում է ցոյց
տալ Արշակի՝ «ներսէս Մեծի» հայրական խրատ-
ներից շեղումը՝ կատարեալ վհատութիւնն եւ
ողորմելիութիւնը: Արշակն՝ ինչպէս մի վախկոտ
նապաստակ՝ Ալեանողանից փախելով, պատ-
գամաւոր է ուղարկում նորան եւ աղերսում է.
«Թողացի ինձ ղոցիլ ուրեք վարկեան մի ժա-
մանակի, մինչեւ ոգի առեալ անցանել կարա-
ցից յերկիրն Յուդայի»: Ալեանողանն Արշակին
պատասխանում է, թէ չէ կարելի, եւ «այնու-
հետեւ յոյժ նեղեալ լինելով, յոչ կամաց եր-
թայ առ Շապուհ»։ Որչափ պարզապէս է մեր
ծերուկը: Միթէ Յուդայ երկիրն ապաստանուե-
լու համար եւս Արշակը կարիք ուներ Պարսից
սպարապետից թոյլուտութիւն խնդրել, միթէ
Արշակի ձեռքերն ու ոտքերը կապած էին, որ նա

